

Wspomnienie o Profesorze Zbyszku Chojnickim

W dniu 5 czerwca 2015 r. zmarł Profesor Zbyszek Chojnicki, jeden z najwybitniejszych współczesnych polskich geografów, uznany autorytet w dziedzinie teorii i metodologii geografii.

Profesor Zbyszek Chojnicki urodził się 8 maja 1928 r. w Tokarzewie k. Ostrzeszowa jako syn nauczyciela. Z domu rodzinnego wyniósł zamiłowanie do wiedzy i przekonanie o znaczeniu edukacji w kształtowaniu intelektu i pozycji społecznej.

W 1939 r. został wysiedlony wraz z rodziną w okolice Warszawy. Po zdaniu egzaminu wstępnego do Gimnazjum im. Rejtana w Warszawie uczęszczał na tajne komplety. W tym czasie dorastał w środowisku konspiracji Armii Krajowej, które formowało Jego patriotyzm i uodporniło na wpływy ideologii komunistycznej okresu powojennego. W 1946 r. zdał maturę w Liceum Ogólnokształcącym w Ostrowie Wlkp.

Studia na Uniwersytecie Poznańskim rozpoczął w 1946 r. na Wydziale Prawno-Ekonomicznym, a następnie na Wydziale Filozoficzno-Historycznym i uzyskał dwa dyplomy: magistra prawa w 1950 oraz magistra filozofii w 1952 r. Na studiach szczególny wpływ na Jego zainteresowania naukowe w dziedzinie socjologii prawa, logiki, metodologii nauk wywarło zetknięcie się na wykładach i seminariach magisterskich z dwoma wybitnymi profesorami: Czesławem Znamierowskim i Kazimierzem Ajdukiewiczem.

Po dwukrotnej odmowie zatrudnienia na stanowisku asystenta na Wydziale Prawa Uniwersytetu Poznańskiego, mimo wysoce pozytywnej opinii prof. Znamierowskiego, w 1953 r. uzyskał asystenturę w Katedrze Geografii Ekonomicznej na Wydziale Biologii i Nauk o Ziemi, kierowanej przez profesora Józefa Czekalskiego i rozpoczął karierę naukową w dziedzinie geografii.

Przejsie do geografii ekonomicznej i prowadzenie działalności badawczej i dydaktycznej wymagało pogłębienia i uzupełnienia wiedzy w tym zakresie. Duże znaczenie dla ukształtowania Jego profilu badawczego miała szeroka koncepcja geografii ekonomicznej przyjęta w macierzystej katedrze oraz kontakty naukowe z Instytutem Geografii PAN w Warszawie. Ważnym czynnikiem był również pobyt naukowy w roku akademickim 1961/62 w Wharton School of Economics (Pennsylvania University) w Filadelfii oraz na wydziałach geografii Northwestern University w Evanston i University of Washington w Seattle, gdzie zdobył wiedzę

z zakresu Regional Science i nowych nurtów amerykańskiej geografii ekonomicznej, związanych z metodami analizy statystycznej.

Doktorat w zakresie geografii ekonomicznej uzyskał w 1960 r. na Wydziale Biologii i Nauk o Ziemi Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza na podstawie pracy pt. „Kolejowe przepływy towarowe jako element powiązań międzyregionalnych i struktury regionów ekonomicznych Polski” (promotorem był profesor Józef Czekalski). Na tym samym wydziale uzyskał w 1966 r. stopień doktora habilitowanego nauk przyrodniczych w dziedzinie geografii ekonomicznej, przedstawiając rozprawę „Zastosowanie modeli grawitacji i potencjału w badaniach przestrzenno-ekonomicznych”. Tytuł profesora nadzwyczajnego otrzymał w 1972, a profesora zwyczajnego – w 1978 r.

W pracy badawczej nieprzeciętna inteligencja i znakomite wszechstronne wykształcenie dały Mu podstawy do głębokiego i nowoczesnego podejścia do problematyki geograficznej. Głównym przedmiotem Jego zainteresowań naukowych stała się szeroko pojęta geografia społeczno-ekonomiczna. Najwięcej uwagi poświęcił przebudowie koncepcji geografii w aspekcie teoretyczno-metodologicznym.

Działalność i dorobek naukowy Profesora dotyczy trzech głównych dziedzin geografii:

- (1) metod ilościowych i modeli w geografii,
- (2) metodologii i teorii geografii,
- (3) przestrzennej i regionalnej struktury społeczno-ekonomicznej Polski.

Działalność naukowa Profesora w dziedzinie metod ilościowych i modeli w geografii zapoczątkowała stosowanie i rozwój tych metod w polskiej geografii. Pojęcie metod ilościowych ujmował szeroko i zaliczał do nich nie tylko metody statystyczne, lecz także ekonometryczne, taksonomiczne, grafowe i modelowanie formalno-matematyczne. Wyrażał pogląd, że metody ilościowe mogą stać się skutecznym narzędziem nie tylko uściślenia wiedzy, ale przede wszystkim nadania wiedzy geograficznej bardziej teoretycznego charakteru. Jego prace z zakresu metod analizy przestrzennej były impulsem do ich stosowania w geografii zarówno społeczno-ekonomicznej, jak i fizycznej. Wkład Profesora w rozwój kwantyfikacji geografii obejmuje analizę metodologiczną podstaw zastosowania podejścia matematyczno-modelowego w geografii, przegląd zasad budowy i konkretyzacji modeli matematycznych oraz ich interpretacji. Nowatorski charakter miała Jego praca o koncepcji i zastosowaniu w geografii modeli grawitacji i potencjału. Ten kierunek badań w Jego dorobku reprezentują również liczne monografie metod oraz zastosowania taksonomii numerycznej, metod czynnikowych, modeli regresji, łańcuchów Markowa czy modeli rozkładów przestrzennych w geografii, opracowane we współautorstwie z profesorem Teresą Czyż. Należy również podkreślić, że w ramach refleksji metodologicznej na temat modeli matematycznych w geografii dostrzegał problemy związane ze swoistymi trudnościami i warunkami ich zastosowań, które nazwał dylematami kwantyfikacji geografii.

Osiągnięcia naukowe Profesora w dziedzinie kwantyfikacji geografii znalazły uznanie w Międzynarodowej Unii Geograficznej – dowodem było powierzenie Mu organizacji w Poznaniu Konferencji Komisji Metod Ilościowych MUG w 1972 r. Dorobek naukowy Profesora oraz Jego uczniów i współpracowników w dzie-

dzinie metod ilościowych stanowił o powstaniu poznańskiej szkoły naukowej nowoczesnej geografii społeczno-ekonomicznej, nawiązującej do nurtów geografii światowej. Oddziaływanie tej szkoły miało zasięg ogólnopolski i międzynarodowy i odbywało się poprzez liczne publikacje oraz organizowane w Poznaniu – z inicjatywy i pod kierunkiem Profesora, we współpracy z Komitetem Nauk Geograficznych PAN – sympozja metodologiczne.

Równoległe z działalnością na polu zastosowania metod matematycznych w geografii Z. Chojnicki podjął i następnie kontynuował studia nad podstawami metodologicznymi i teoretycznymi geografii oraz modelami wyjaśniania i predykcji. Poważnym osiągnięciem było opracowanie nowej koncepcji metodologicznej geografii społeczno-ekonomicznej jako podstawy określenia przedmiotu i zadań geografii z punktu widzenia jej udziału w rozwiązywaniu naczelných problemów współczesnej nauki. Istotny wkład do metodologii geografii stanowią Jego studia nad modelami rozwoju wiedzy geograficznej i jej strukturą. Zajmował się również problemami metodologicznymi Regional Science. Dorobek Profesora w zakresie metodologii geografii, obok elementów twórczych, cechuje szczególna umiejętność krytycznej refleksji badawczej i szerokie spojrzenie na podstawowe problemy współczesnej geografii oraz możliwości ich efektywnego rozwiązania.

Na ogólnopolskiej konferencji w Jabłonie w 1966 r., poświęconej zagadnieniom metodologicznym geografii ekonomicznej, prezentował pogląd o konieczności rozwoju, obok nurtu specjalizacyjnego, zintegrowanych, to jest całościowych i systemowych, badań geograficzno-ekonomicznych. Zorganizował, wraz z profesorem Stefanem Kozarskim, konferencję na temat założeń i perspektyw rozwoju geografii, która odbyła się w 1972 r. w Poznaniu w ramach Kongresu Nauki Polskiej. W 1983 r. był organizatorem i twórcą programu naukowego ogólnopolskiej konferencji geograficznej w Rydzynie, której elementem było sformułowanie podstawowych problemów metodologicznych rozwoju polskiej geografii.

Prace Z. Chojnickiego z teorii geografii społeczno-ekonomicznej zawierają modele poznawcze i założenia teoretyczne tej dyscypliny naukowej i odgrywają istotną rolę w doskonaleniu logicznej i merytorycznej struktury geografii. Dokonuje On rekonstrukcji i analizy orientacji filozoficzno-metodologicznych geografii światowej, ich koncepcji i modeli, co pozwala rozpoznać naturę poznawczą współczesnej geografii. Przedstawia systemowy model dyscypliny naukowej, który stanowi podstawę analizy metodologicznej geografii. Na gruncie podejścia systemowego formułuje koncepcję terytorialnego systemu społecznego, która stała się nowym paradygmatem postępowania badawczego i ujęcia przedmiotowego we współczesnej geografii. Rozwinięciem koncepcji terytorialnego systemu społecznego jest opracowana przez Profesora systemowa teoria regionu geograficznego i model fazowy kształtowania się regionu społeczno-ekonomicznego.

W badaniach nad procesami rozwoju przeprowadza analizę filozoficzno-metodologiczną koncepcji czasu i przestrzeni oraz ich roli w ujmowaniu dziedziny badań geografii, na którą powołuje się m.in. Elinor Ostrom, laureatka Nagrody Nobla w dziedzinie ekonomii. Przedstawia charakter i funkcje poznawcze pojęcia rozwoju na gruncie analizy przestrzenno-ekonomicznej i regionalnej, analizuje proces rozwoju społeczno-gospodarczego. Osadzony w realiach zmian post-

modernizacyjnych i transformacji społeczno-gospodarczej, rozpatruje rozwój społeczno-gospodarczy w perspektywie aksjologicznej.

W dziedzinie gospodarki przestrzennej przedstawia charakter i sytuację metodologiczną gospodarki przestrzennej oraz rolę geografii w badaniach gospodarki przestrzennej.

Z. Chojnicki prezentował najważniejsze problemy badawcze polskiej geografii na forum MUG w Hadze i Seulu (1996, 2000). W 2004 r. w ramach debaty nad programem rozwoju polskiej geografii fizycznej i geografii społeczno-ekonomicznej zorganizował w Słubicach ogólnopolską konferencję pt. „Geografia wobec problemów teraźniejszości i przyszłości”.

Prace Z. Chojnickiego zostały zebrane w dwóch tomach: „Podstawy metodologiczne i teoretyczne geografii” (1999) oraz „Koncepcje i studia metodologiczne i teoretyczne w geografii” (2010) i stanowią jedne z nielicznych w polskiej geografii dzieł naukowych poświęconych metodologii i teorii geografii.

Kolejnym ważnym dziełem Profesora jest jego „Filozofia nauki. Orientacje, koncepcje, krytyki” (2000), w której przedstawia krytyczne podejście do możliwości wykorzystania współczesnych koncepcji filozoficznych do budowy modeli metodologicznych poszczególnych dyscyplin nauki. Profesor Z. Chojnicki jest również twórcą modelu empiryczno-naukowego współczesnej geografii, stanowiącego wzorzec filozoficzno-metodologiczny geografii, określający jej charakter jako nauki empirycznej o własnej bazie teoretycznej, pełniącej wszystkie podstawowe funkcje poznawcze. Zaprezentował go na Forum Geografów Polskich w Bydgoszczy w 2011 r.

Duże znaczenie poznawcze i praktyczne mają studia Z. Chojnickiego w dziedzinie przestrzennej i regionalnej struktury społeczno-gospodarczej Polski. Jego prace z tego zakresu odznaczają się pomysłowością koncepcyjną i analitycznością. Stanowią nowy wzorzec badań regionalnych i poważny wkład w poznanie charakteru procesów rozwoju regionalnego w Polsce. Badania te rozpoczął od analizy zróżnicowania struktury regionalnej kraju w świetle przepływów towarowych. Następnie prowadził studia nad czynnikami zmienności struktury regionalnej. Zajmował się problematyką sieci i regionalnych systemów osadniczych oraz poziomem życia ludności i jego relacjami z rozwojem gospodarczym w ujęciu regionalnym. Dalszy rozwój tej problematyki badawczej związany był z przemianą systemu społeczno-gospodarczego w Polsce – powstały wtedy prace dotyczące podstaw i uwarunkowań kryzysu społeczno-gospodarczego w Polsce pod koniec lat 1980., procesu polskiej transformacji i przekształceń postmodernizacyjnych oraz nowej organizacji terytorialnej państwa. Należy tu również wymienić opracowania poświęcone analizie struktury przestrzennej nauki i edukacji oraz aspektom regionalnym gospodarki opartej na wiedzy w Polsce.

Istotne wartości twórczości naukowej Z. Chojnickiego ujmuję swoiste credo i refleksja badawcza, zawarte w Jego wypowiedziach stanowiących komentarz do własnej działalności naukowej. W swoim wystąpieniu jubileuszowym w 1998 r. formułuje je następująco:

„(1) jestem przeciwny przywiązywaniu wagi do podziału geografii społeczno-ekonomicznej na wąskie poddyscypliny, stąd zajmowałem się bardzo różnymi

zagadnieniami, (2) w wyborze podjętych przeze mnie tematów dominowały raczej poznawcze nad praktycznymi i teoretyczne nad empirycznymi, (3) reprezentuję pogląd, że badania geograficzno-ekonomiczne mają swój walor praktyczny dla planowania przestrzennego, ale stanowią raczej jego podstawę diagnostyczną i modelową, niż dają rozwiązania, (4) wychodzę z założenia, że empiryczne wyniki powinny być związane lub oparte na koncepcjach teoretycznych, (5) moja działalność naukowa miała charakter programowy, w tym sensie prace, które wykonywałem, prezentowały lub chociaż mieściły się w obrębie pewnego programu metodologicznego, który sam też próbowałem przedstawiać i kształtować, (6) propagowałem i interesowałem się metodami ilościowymi i ich zastosowaniem w badaniach geograficznych. Metody te nie spełniły wszystkich nadziei co do zasadniczego postępu teoretycznego w geografii, to jednak dzięki ich stosowaniu osiągnięto szereg cennych poznawczo wyników i obecnie stały się one trwałym składnikiem postępowania badawczego, (7) podjęcie przeze mnie problematyki metodologii i filozofii geografii przyczyniło się do wzrostu zainteresowania tą problematyką w Polsce i uzasadniło potrzebę refleksji metodologicznej w badaniach geograficznych”.

Dorobek naukowy Profesora zawarty w 242 publikacjach, w tym 10 monografiach, ceniony jest w Polsce i za granicą. Uczony zapraszany był do wielu renomowanych zagranicznych ośrodków geograficznych. Prowadził wykłady i seminaria, brał udział w dyskusjach naukowych m.in. na University of Michigan w Ann Arbor, State University of New York w Brockport, Clark University in Worcester, University of Florida w Gainesville oraz uniwersytetach w Göteborgu, Sztokholmie, Hanowerze i Kilonii. Miał szerokie kontakty naukowe. Szczególną więź intelektualną, wspólne zainteresowania naukowe i długoletnią przyjaźń łączyła Go z profesorem Gunnarem Olssonem (Uppsala University). W Polsce cenił sobie wysoko współpracę naukową z profesorami: Kazimierzem Dziewońskim, Andrzejem Wróblem i Antonim Kuklińskim.

Profesor Chojnicki brał udział w kilkudziesięciu konferencjach naukowych, krajowych i międzynarodowych i wygłosił na nich referaty. Aktywnie uczestniczył m.in. w kongresach i konferencjach regionalnych Międzynarodowej Unii Geograficznej, w międzynarodowych seminariach geograficznych, w europejskich kongresach Regional Science Association oraz w kongresach Association of European Schools of Planning. Jego wystąpienia na forum światowym zawierały propozycje i programy rozwoju geografii i nauki regionalnej w aspekcie nowych tendencji problemowych i metodologicznych i odegrały równocześnie ważną rolę w prezentacji postępu badawczego w polskiej geografii.

Był również znakomitym i cenionym nauczycielem akademickim. Lista prowadzonych przez Niego wykładów na studiach geograficznych i na kierunku gospodarka przestrzenna jest długa. Wprowadził do programów nauczania uniwersyteckiego kilka nowych przedmiotów, takich jak metody analizy przestrzenno-ekonomicznej, metodologia geografii czy teoria systemów i metody analizy systemowej. Wykształcił około 350 magistrów. Był współtwórcą nowego kierunku studiów: gospodarka przestrzenna na macierzystym uniwersytecie.

Odegrał dużą rolę w kształceniu młodej kadry naukowej. Już w latach 1970. zorganizował wraz z profesorem Andrzejem Wróblem systematyczne studia doktoranckie w Instytucie Geografii PAN w Warszawie. Prowadził seminaria doktoranckie na wysokim poziomie naukowym, kładąc nacisk na aspekty metodologiczne i analityczne. Wypromował 18 doktorów i był opiekunem naukowym kilkunastu habilitacji. Opracował kilkadziesiąt recenzji prac doktorskich oraz dorobku naukowego w przewodach habilitacyjnych i procedurach wnioskowania o tytuł profesorski. Był organizatorem życia naukowego i aktywnym jego uczestnikiem – zarówno w kraju, jak i za granicą.

Profesor Z. Chojnicki położył niemałe zasługi w działalności organizacyjnej na rzecz macierzystej uczelni i nauki polskiej. Na UAM od 1967 r. kierował Katedrą i Zakładem Geografii Ekonomicznej w Instytucie Geografii. W 1980 r. został wybrany na dyrektora Instytutu Geografii. W 1981 r. zorganizował Instytut Geografii Społeczno-Ekonomicznej i Planowania Przestrzennego (po zmianie nazwy Instytut Geografii Społeczno-Ekonomicznej i Gospodarki Przestrzennej), pełniąc równocześnie funkcję kierownika Zakładu Gospodarki Przestrzennej, i na tych stanowiskach pozostał do czasu przejścia na emeryturę w 1998 r. W latach 1981–1982, w okresie przełomu społeczno-politycznego w Polsce i kształtowania się autonomii uniwersytetu, był prorektorem UAM do spraw nauki i współpracy z gospodarką narodową. W stanie wojennym, po niesławnym zdymisjonowaniu rektora UAM, w proteście złożył rezygnację z tej funkcji.

Od 1969 r. był członkiem Komitetu Nauk Geograficznych PAN, a w latach 1990–2002 jego przewodniczącym. Przez blisko 40 lat (od 1966 r.) był członkiem Komitetu Przestrzennego Zagospodarowania Kraju przy Prezydium PAN, a w okresie 1966–1984 przewodniczącym Komisji Metodologii Badań Regionalnych i następnie Komisji Teorii i Metodologii w tym komitecie. Przewodniczył zespołowi dydaktycznemu w Ministerstwie Szkolnictwa Wyższego i Nauki (1973–1982), który pracował nad unowocześnieniem programu studiów geograficznych. W latach 1991–1993 działał w zespole do spraw podziału terytorialnego kraju w Urzędzie Rady Ministrów. Zasiadał w wielu innych PAN-owskich i ministerialnych gremiach naukowych i opiniodawczych. Kierował, koordynował i realizował projekty badawcze. Współpracował w tym zakresie z Instytutem Geografii i Przestrzennego Zagospodarowania PAN i Komitetem Badań Naukowych.

Jako przewodniczący Komitetu Narodowego do spraw Międzynarodowej Unii Geograficznej przyczynił się do promocji polskiej geografii na forum międzynarodowym. Był również aktywnym członkiem: Commission on Quantitative Methods i Working Group – System Analysis and Mathematical Models Międzynarodowej Unii Geograficznej, International Regional Science Association, Committee on Data for Science and Technology, Association of European Schools of Planning.

Profesor Zbyszko Chojnicki był Mistrzem i Nauczycielem kilku pokoleń geografów. Był naukowcem o niezwyklej osobowości i wybitnej indywidualności twórczej. Stanowił wzór uprawiania rzetelnej nauki. W pracy naukowej dokonywał ostrej samokontroli i oczekiwał także krytycznej refleksji od innych. Ze zdecydowanym sceptycyzmem odnosił się do sądów autorytatywnych, niedostatecznie udokumentowanych, a sam proces szukania prawdy i konstruowania hi-

potrzeb i ich weryfikacji stanowił dla Niego sedno badania naukowego. Wysokie poczucie odpowiedzialności wyrażało się w Jego trosce o odpowiedni poziom naukowy prac, również młodszych współpracowników, w stosunku do których był niezwykle wymagający, ale pełen życzliwości. Nie tolerował prac naukowych w stanie nieuporządkowanym, „zaśmieconym”, udzielał więc konsultacji, służył radą i dzielił się uwagami.

Na tle współczesnego pisarstwa naukowego, często zrutynizowanego, prace Profesora wyróżniają się charakterystycznym rozpoznawalnym stylem, uporządkowaniem pojęciowym i precyzyjnym językiem. Studiowanie tych prac i podążanie za tokiem myśli ich Autora jest często trudne, ale opłaca się sownie. Profesor był doskonałym przewodnikiem po ścieżkach nauki, otwartym na nowe poglądy i koncepcje. W środowisku geografów był i pozostanie wielkim autorytetem ukształtowanym przez Jego dorobek naukowy, głęboką erudycję, niezwykłą uczciwość intelektualną i godne życie.

Za swą działalność naukową, dydaktyczną i organizacyjną był wielokrotnie odznaczany. Już po przejściu na emeryturę otrzymał kolejne odznaczenia: medal *Palmae Universitatis Studiorum Posnaniensis* (2003), medal im. Kazimierza Dziewońskiego, przyznany przez Stowarzyszenie Gospodarka Przestrzenna (2013) i już pośmiertnie (2015) medal im. Wincentego Pola nadany przez Komitet Nauk Geograficznych PAN.

Profesor Zbyszko Chojnicki został pochowany na Cmentarzu Naramowickim w Poznaniu 11 czerwca 2015 r. Na miejsce wiecznego spoczynku, obok rodzi-

Fot. 1. Profesor Zbyszko Chojnicki w rozmowie z profesor Anne Buttmer podczas Konferencji Regionalnej Międzynarodowej Unii Geograficznej w Durbanie w 2002 r.

ny i władz rektorskich Uniwersytetu, odprowadzało go liczne grono geografów – dawnych studentów i współpracowników, nie tylko z Poznania, ale również innych ośrodków akademickich w Polsce. 22 czerwca odbyło się w Sali im. bpa Jana Lubrańskiego (Małej Auli) żałobne posiedzenie Senatu oraz Rady Wydziału Nauk Geograficznych i Geologicznych UAM. W wygłaszanych zarówno w czasie pogrzebu, jak i tego posiedzenia przemówieniach i wspomnieniach podkreślano zasługi Profesora dla polskiej nauki i dla macierzystej uczelni. W jednym z nich padły słowa: „Profesor Chojnicki zawsze chciał więcej rozumieć, chciał, byśmy my więcej rozumieli, nawet jeśli wiązało się to z przeciwnościami i marszem pod prąd. Dlatego tak bardzo go ceniliśmy i dlatego żegnamy go z wielkim żalem i smutkiem”.

Profesor pozostanie na zawsze w naszej wdzięcznej pamięci.

Teresa Czyż, Jerzy Parysek, Tadeusz Stryjakiewicz

Institut Geografii Społeczno-Ekonomicznej
i Gospodarki Przestrzennej
Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu